

ПОСЛАНИЦА
СВЕТОГ АРХИЈЕРЕЈСКОГ САБОРА
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ
ПРАВОСЛАВНОМ СРПСКОМ НАРОДУ
ПОВОДОМ
750-ГОДИШЊИЦЕ АУТОКЕФАЛНОСТИ
СРПСКЕ ПРАВОСЛАВНЕ ЦРКВЕ

ПРИМЕЊЕНА УМЕТНОСТ КОД СРБА У СРЕДЊЕМ ВЕКУ

I

Српска примењена уметност имала је у току средњег века свој пут развоја који се није много разликовао од развоја старог српског сликарства, архитектуре и других уметничких грана. Оснивањем српске самосталне државе почиње и интензивнији развој уметничких заната.¹ При манастирским и властелинским поседима, при рударским центрима и трговима стварају се занатске радионице које треба да задовоље потребе домаћег становништва. Скупоцени и ретки предмети увозе се и са Истока и са Запада.² Док су предмети израђени за властелу, или за њу увезени, често везани за западне уметничке правце, предмети рађени за цркву већином носе византијско-источњачко обележје, јер се узорци доносе из Цариграда, Солуна, Александрије. Ти увезени примерци служе за инспирацију домаћим мајсторима.³

Биографије старих српских владара и архиепископа пружају доста података о уметничким занатима и предметима који су се израђивали или увозили. Из биографије Стефана Немање дознајемо да је он, пре поласка у Свету Гору, понео из Студенице разне скупоцености далеким манастирима на дар.⁴ Сама чињеница да је понео са собом такве предмете доста јасно указује да су већ тада, у оквиру манастира, постојале занатске радионице које су израђивале разне црквене потребе, па и скупоцене уметничке предмете. Када краљ Милутин набраја поседе које поклања својој задужбини Бањској, он наводи занатлије који ту раде, па међу њима и златаре, грнчаре, кројаче, дрводеље, и наглашава да ће они део својих производа израђивати и давати манастиру.⁵ Такође се зна да је краљ Драгутин имао на

¹ В. Радјковић, *Les arts mineurs du XIIIe siècle en Serbie, L'art byzantin du XIIIe siècle*. Symposium de Sopoćani 1965, Beograd 1967, 133.

² Исто.

³ Исто, н. д., 134.

⁴ Исто, н. д., 132.

⁵ В. Радјковић, *Српско златарство XVI и XVII века*, Нови Сад 1966, 63.

своме двору занатске радионице и да је њихове производе поклањао другим владарима, па и црквеним великодостојницима до чијег му је пријатељства било стало.⁶ Самим тим се доста јасно може расветлити како су се формирале радионице уметничких занатлија и ко су све били пручиоци предмета.

Међутим, поред скупоцених уметничких творевина које су израђивали домаћи мајстори, увозе се предмети уметничког занатства и из далеких земаља. Један од првих који је доносио луксузне уметничке израбеvine из других земаља био је Свети Сава. О томе сведоче бројни подаци код оба Савина биографа: Теодосија и Доментијана.⁷ Обојица веома опширно пишу о Савиним путовањима на Исток и прикупљању скупоцених предмета које ће касније донети у своју земљу.⁸ Свети Сава наручује код познатих грчких мајстора у Солуну иконе оковане у луксузне окове, украшене златом и драгим камењем.⁹ У својем тестаменту Свети Сава опширно наводи све значајне предмете које је донео са Истока и које жели да остави својим задужбинама.¹⁰ То су крстови, реликвијари, енколпије, скупоцене књиге, одежде, сви они скупоцени ситнији и крупнији предмети за које се може претпоставити да су имали уметничко обележје. Од тога великог броја предмета драгоцених не само у материјалном и религиозном погледу већ и по својим уметничким својствима, сачувало се веома мало, али је и то довољно да укаже на високу уметничку културу првих Немањића. Мале камеје од скупоценог камена, као хрозопаса или хелиотропа, јасписа или смарагда из XI века,¹¹ можда су они поклони које је Свети Сава донео из далеких земаља у време када је Цариград био опљачкан од крсташа и када су се разне старије скупоцености продавале по улицама Цариграда, као плен препродаваца. Рука св. Јована Претече која се данас чува у ризници сијенске катедрале,¹² као и скупоцени крст из Пијенце на коме се данас налази нови златни оков из XIV века, али на коме пише да је припадао Светоме Сави,¹³ можда су такође драгоцености које су некада припадале којој српској ризници, које је донео Свети Сава. Али из овог раног периода, из XI, XII и XIII века, сачували су се предмети који по својем пореклу очито припадају Западу. То су бронзани корпуси-распећа, плочице од лимошког емајла, евхаристична голубица, такође у лимошком емајлу, и низ других сличних предмета.¹⁴ Све то говори да при одабирању и прикупљању скупо-

⁶ Иста, *Les arts mineurs du XIIIe siècle en Serbie*, 139—140.

⁷ Иста, н. д., 134, 135.

⁸ Иста, н. д., 135.

⁹ Иста, н. д., 134.

¹⁰ Иста, н. д., 135.

¹¹ С. Радојчић, *Уметнички споменици манастира Хиландара*, Зборник радова САН XLIV, Византолошки институт, књ. 3, Београд 1955, фиг. 43.

¹² М. Боровић-Љубинковић, *Претечина десница и друго крунисање Провенчаног*, Старинар н. с. V—VI, 1954—1955, Београд 1956, 105—114.

¹³ В. Радојковић, *Les arts mineurs du XIIIe siècle en Serbie*, 135.

¹⁴ Б. Радојковић, *Српско златарство XVI и XVII века*, 12—15; Иста, *Les arts mineurs du XIIIe siècle en Serbie*, 140.

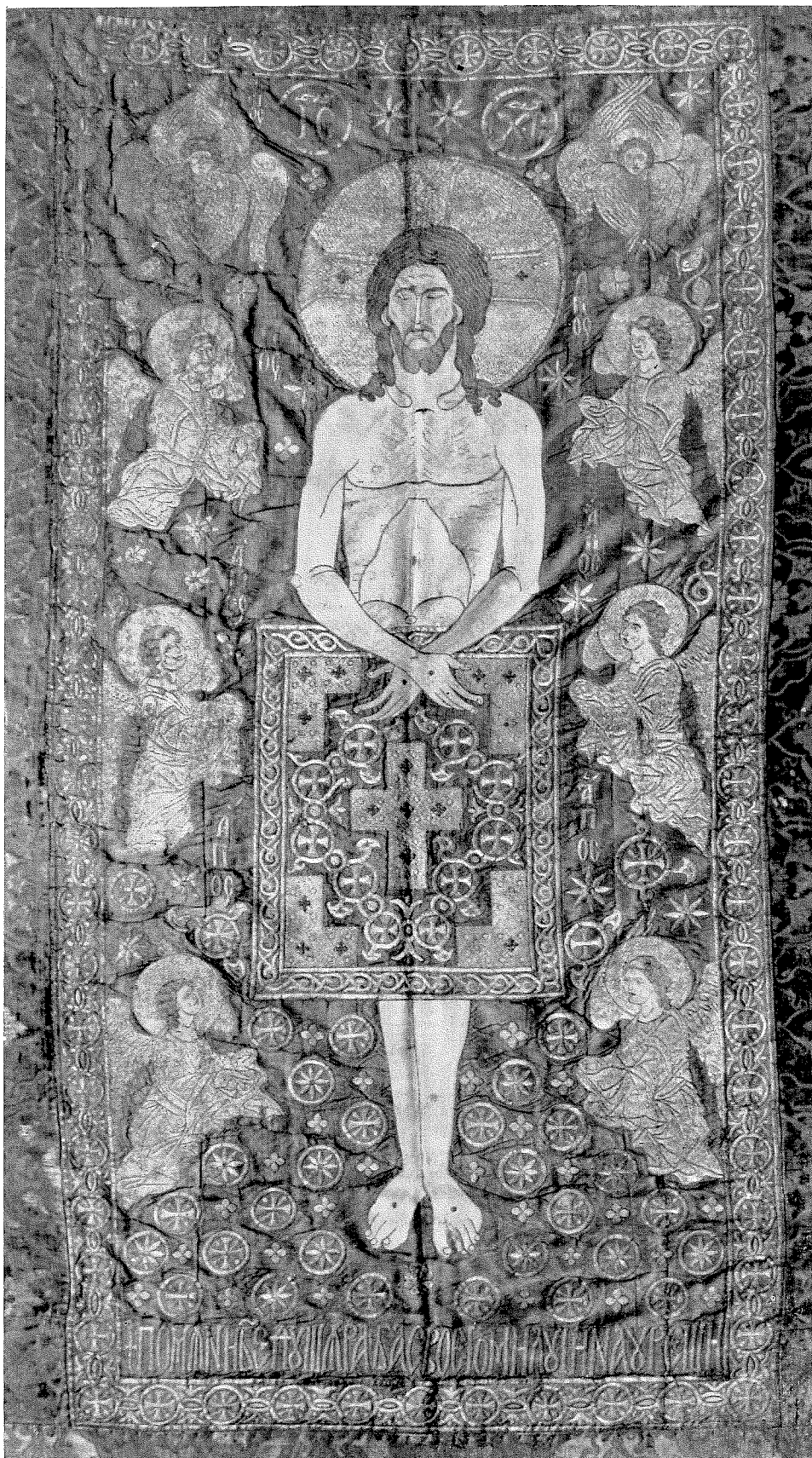
КАМЕЈА ИЗ XIII ВЕКА
(Музеј примењених уметности у Београду)

РОДОПОВО ЗВОНО, ИЗ 1432 ГОДИНЕ
(Ризница Пећке Патријаршије)

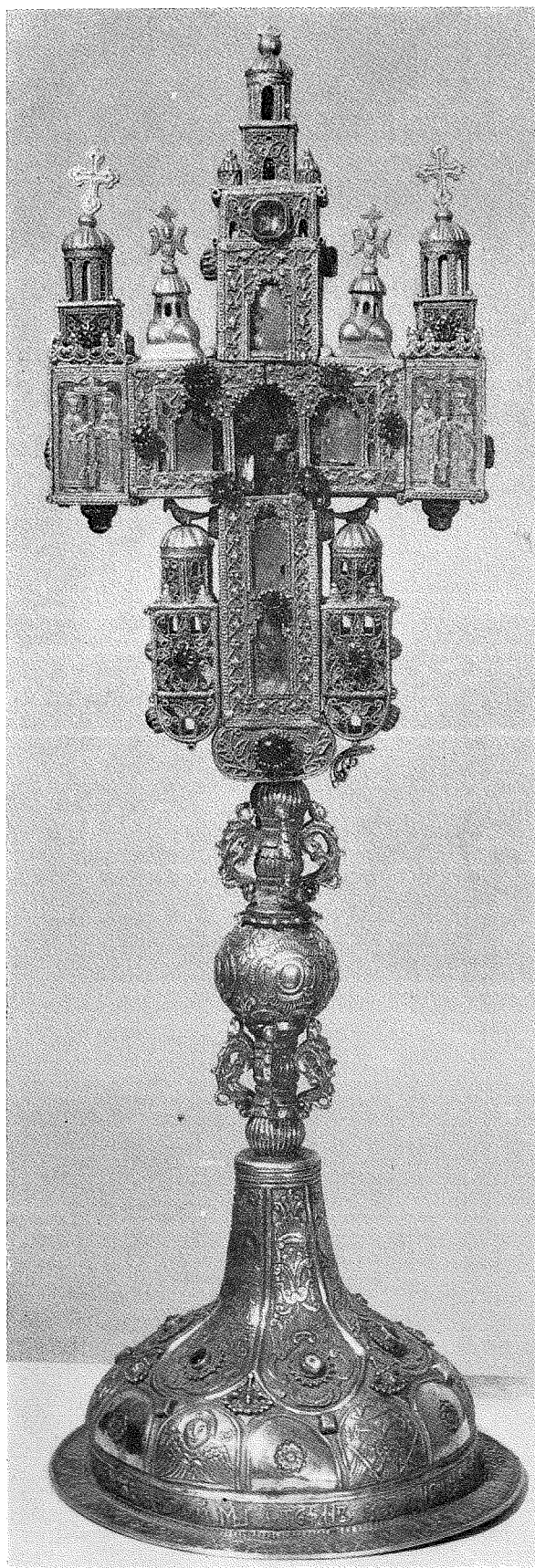
САРКОФАГ СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГ, XIV ВЕК
(Ризница манастира Дечана)

ПЛАШТАНИЦА КРАЉА МИЛУТИНА, XIV ВЕК
(Музеј Српске православне цркве, у Београду)

ВЕЗЕНА ИКОНА, XIV ВЕК
(Музеј примењених уметности у Београду)

КРСТ СТЕФАНА ДЕЧАНСКОГ
(Ризница манастира Дечана)

цености није видну улогу играло источњачко или западњачко порекло предмета, већ скупоценост израде и лепота самог предмета.

Време успона српске средњовековне државе, посебно XIV век представља и успон српске примењене уметности. Краљ Милутин са својим добрим породичним везама са Византијом, посебно крајем XIII века, усмерава и примењену уметност у том правцу. Изванредне иконе, оковане у злато и сребро, са допојасним фигурама светаца и малим портретима донатора, биле су један од сталних поклона овога нашег средњовековног владара.¹⁵ Стефан Дечански, подижући Дечане, намењује овој својој задужбини, као и низу других цркава, мноштво скупоцености, од којих се данас сачувало веома мало. Његов син цар Душан, поред драгоцености, поклања црквама и велике своте новаца, да се што лепше украсе. Крстови, панагије, реликвијари и низ других сличних предмета сачували су се у релативно малом броју, али и они показују да је и Душан, као и његови претходници, водио првенствено рачуна да су предмети уметнички обрађени, а мање коме стваралачком кругу припадају. О томе сведоче бројни примери из овог периода. У Дечанима, архијерејски сто од камена по стилу припада готици, као и велики свећњак, вероватно пореклом из Фландрије. Хорос на средини цркве рађен је у духу византијске уметности, са карактеристичним грифонима, цветовима и натписом. Дрвени ковчег Стефана Дечанског, који се према стилским анализама може приписати првој половини XIV века, са пантерима, ушлетеном лозицом и преплетима, такође припада кругу источњачке уметности. Тканине се увозе у том истом тренутку из Италије, а скупоцени накит носи обележје и византијско-оријенталних и западно-готских уметничких струјања. Све то ствара подлогу да се крајем XIV, а посебно у XV веку, створи један јединствен стил у српској примењеној уметности, који ће дати печат читавој епоси. Тај стил биће обележен јединством утицаја притеклих са разних страна, транспонованих од српских мајстора на јединствен начин у разним гранама уметности, почев од камене пластике, илуминираних рукописа и књига, до радова у дрвету, металу и везу. Та уметност значиће веома блистави успон у време последњих година српске самосталности.

II

Значајан вид уметничког стваралаштва налазимо на богато извезеним литургијским покривачима и свештеничким одежама. Ови објекти, намењени искључиво потребама цркве, због природе материјала сачувани су у релативно малом броју у односу на друге уметничке предмете коришћене за украшавање цркава или при богослужењу. Они се и данас чувају у манастирским ризницама у

¹⁵ Б. Радојковић, *Неке одлике которског златарства и утицај на унутрашњост земље*, Старине Црне Горе III—IV, 1965—1966, Цетиње 1968, 65.

нашој земљи и ван ње, а делом и у музејима. Фонд који познајемо само је незнатан део огромног богатства овог материјала који је током средњег века и касније рађен за нашу цркву. Потврду за ово налазимо у многобројним писаним изворима. Познато је да су наши владари, племство и свештенство богато даривали цркве и манастире, нарочито приликом њиховог оснивања, разноврсним уметничким предметима, често одежама, разним покривачима и завесама. Помињу се поклони страних владара, племства и црквених великодостојника, особито са Истока, из Византије, а нешто касније из Русије, Влашке и Молдавије.¹⁶

Мада се у писаним документима и ликовном материјалу помињу и представљају знатно раније, најстарији сачувани црквени уметнички везови на нашем терену припадају XIV веку. Током XIV и у првој половини XV века, по угледу на Византију, стварана су у овом домену изванредна уметничка дела, достојна монументалних споменика подизаних у то време у држави Немањића. Анонимни мајстори који су их реализовали, радећи за богате и моћне наручиоце, стварају дела монументална, не по димензијама, већ по уметничком домету који на њима постижу. Она су одраз уметничких схватања времена у коме су настала, као и повољних материјалних прилика. Композиције и обрада фигура на уметничким везовима блиске су монументалном сликарству, некад иконопису, док у репертоару декорације налазимо елементе савремене пластике у камену, дрвету и металу, као и орнаменте са фресака и минијатура. Теме и иконографија на појединим деловима свештеничке одежде и литургијским покривачима су стриктно одређене зависно од употребног карактера и симболичног значења појединих предмета. Уметника је „сликање иглом“ спутавало у реализовању замисли коју је морао да прилагоди техници рада, а извођење је захтевало, поред уметничког талента, и изванредну вештину и стрпљење. Ове тешкоће заједничким напором савлађују сликар и везилац, или више њих, стварајући често ремекдела.

Од сачуваних црквених везова до средине XV века, један део је сасвим анониман, како у погледу ствараоца тако и донатора. Међу најстарије спада плаштаница која се приписује краљу Милутину, један од наших најрепрезентативнијих везова.¹⁷ Она је химнографског типа, одликује се изванредном једноставношћу, особитом композиционом схемом и високим уметничким квалитетом. Нешто је каснија раскошна плаштаница скопског митрополита Јована, настала средином XIV века.¹⁸ Литургијског је типа, накнадно украшена бордуром испуњеном приказима Божанске литургије и празника.

¹⁶ Д. Стојановић, *Уметнички вез у Србији од XIV до XIX века*, Београд, 1959, 6—8.

¹⁷ До краја другог светског рата налазила се у манастиру Крушедолу, сада у Музеју Српске православне цркве у Београду.

¹⁸ Налази се у манастиру Хиландару.

Међу најрепрезентативније црквене везове с краја XIV и почетка XV века спадају предмети везани за име монахиње Јефимије, жене деспота Јована Угљеше. Катапетазма из 1399. године, дар манастиру Хиландару, најстарији је представник ове врсте радова који су успешно употпуњавали унутрашњи декор цркве, а били су везани и за литургију. Једна од најлепших плаштаница химнографског типа, сада у манастиру Путни, дар је монахиње Јефимије и Еупраксије. Одликује се једноставношћу композиције и изванредном лепотом ликова. Јединствен пример везења литерарног текста, који је истовремено послужио и као декор, налазимо на покрову за мошти кнеза Лазара из 1402. године, поклону монахиње Јефимије.¹⁹ Овај текст, један од најцењенијих у нашој средњовековној књижевности, успешно је примењен на покрову за мошти владара мученика, коме је и посвећен. У ризници манастира Хиландара налази се, поред помених, још неколико везова из овог периода. Начином компоновања и лепотом уметничког израза истиче се подеа из XIV века, са представом Благовести и Рођења Христовог. У овом периоду рад на црквеном уметничком везу уско је повезан са стварањем у северно-византијским областима, нарочито у Солуну. Сачувани су и неки везови пореклом из Охрида. Занимљива и јединствена је икона Богородице Одигитрије, која представља успешну симбиозу сликања и веза, а настала је у овим областима крајем XIV века.²⁰ Богатство орнаментике, која се налази и на монументалним споменицима у сликарству и пластици с краја XIV и почетка XV века, примењено је на епитрахиљу, недавно откривеном у гробу непознатог архијереја у цркви св. Петра код Новог Пазара.²¹ Примере минуциозног сликања и веза показују епитрахиљ Теотима монаха из манастира Тројице пљеваљске, као и два пара наруквица, сада у Музеју Српске православне цркве у Београду, који су настали вероватно почетком XV века.²² Аналогије у решавању композиције, као и третирању ликова, налазимо на сликарству Моравске школе.

Резимирајући овај преглед, у који смо покушали да укључимо најзначајније предмете, можемо закључити да обзиром на високи степен уметности XIV и почетка XV века код нас, а зависно од наручилаца који су припадали највишим круговима у земљи, природно је да су црквени везови овог периода најрепрезентативнији и на највишем уметничком нивоу. Они не заостају за нашим уметничким стваралаштвом у другим материјалима, већ га успешно прате или допуњавају.

¹⁹ До краја другог светског рата налазила се у манастиру Раваници-Врднику, сада у Музеју Српске православне цркве, у Београду.

²⁰ Д. Стојановић, *Везена икона из XIV века*, Зборник Музеја примењене уметности 8, Београд 1962, 27—37.

²¹ Др М. Боровић-Љубинковић, *Архијерејско одејаније непознатог рашког митрополита*, Зборник Народног музеја у Београду IV, 1964, 289—306.

²² Д. Стојановић, *Уметнички вез*, 23.